

A KÖNIGSBERGI TÖREDÉK KÉRDÉSÉHEZ

Kilencven éve (1863), hogy előtérként egy königsbergi domonkos-kódexbe kötött hártyalap felső részén egy „úgy szólának” kezdetű magyar szövegtöredéket fedeztek fel, s azt 1894-ben a kötés táblájából kiáztatott újabb négy pergament szalagon talált két töredék követte, melyek közös eredete a régebbi lelettel kézenfekvő volt.¹ Azóta számtalan kísérlet történt e szövegek tartalmi, nyelvi és formai értékelésére, valamint gyér XIV. századi és későbbi középkori irodalmi maradványainkkal való összefüggésüknek kiderítésére.

A módszeres vizsgálat legnagyobb akadályá kezdettől fogva az volt, hogy a kódex (Königsberg – Kaliningrád, Egyet. Kvt. 1194 sz.) és a tőle függetlenül magyar nyelvemlék (uo.) távoli lelőhelyén hozzáférhetetlen maradt a magyar kutatás számára. A könyvtár igazgatója közölt ugyan Toldy Ferencsel az első töredékről még 1863-ban egy rajz-másolatot, mely a magyar szöveg után következő latinból egy sort is reprodukált, azt igyekezvén bizonyítani, hogy az más, későbbi kéz írása s már a kódexnek bizonyíthatólag 1392 előtt történt bekötése után került a rövid magyar szöveg után üresen maradt előtélap első és második oldalára.² Csak Szilády Áronnak volt meg a filológiai érzéke ahhoz, hogy 1894-ben, az újabb töredékek előkerültekor, megszerezze az egész latin szöveg másolatát, melyet függetlenül kiadott ahhoz az értekezéséhez, melyben forrás híján mindmáig egyedül keresett és talált párhuzamokat a töredékek tartalmához a középkori vallásos irodalomban.³ De — bár lekötölte a latin szöveget — nem vont le belőle semmi következtetést, bízván valószínűleg Zacher Gyula könyvtárigazgató ama híradásának helyességében, hogy e későbbi írásnak semmi köze sincsen a magyar töredékekhez.

Csak hosszú évtizedek múlva, Jakubovics Emil kiváló paleográfusunk jutott arra a megállapításra, hogy a levél többi részét kitöltő latin teológiai szöveg minden valószínűség szerint ugyanazon kéznek kissé kurzívabb apróbetűs írása.⁴ Ezek szerint nem később, a kódex bekötése után történt beírásról van tehát szó, hanem a latin szöveget is ugyanaz a kéz írta, amely a magyar töredékeket.

Ha ez így van, a közel két oldalra terjedő latin szövegből következtetéseket vonhatunk le a töredékekre s talán az eddignél szilárdabb alapot nyerhetünk a szövegek faggatásában.

A latin szöveg Pál apostol Zsidókhöz írt levele I. 14. versének magyarázatával kezdődik: Az angyalok feladata, hogy — mint Jákob létrájának szimbóluma mutatja — misztikus kapcsot alkossanak isten és ember közt. Ráfael is így közvetít isteni üzenetet Tóbiás-hoz. Másik feladatuk az, hogy visszatartsák az embert a büntől, mit Bálám számára történetének (Mózes IV. 22.) allegorico-misztikus magyarázatával lehet bizonyítani. Mindezt támogatja még az író Augustinus tekintélyével, kit e rövid részben kétszer idéz. A fejtegetést pedig szinesíti két anekdotával: egy remete esete az angyallal és egy megrögzött bűnös története.

Ha már ennyi is meg nem győzne, hogy itt valami prédikáció-kivonatról vagy jegyzetről van szó, bizonyossá tesz erről a mindjárt utána következő szövegrész, mely ezzel kezdődik: „Pro thema: Deus meus, illumina tenebras meas”. Ehhez egyrészt a tudomány segít, melyben az ember istent és magát ismeri meg, másrészt a misztikus kontempláció. Tanuul

¹ L. Szily Kálmán, A Königsbergi Töredékről. Akad. Értes. 1894. 399–402. 11; Heinlein István, A Königsbergi Töredék felfedezéséhez. Akad. Értes. 1911 (XXII.) 456–463. 1.; Akad. Kézirattár Vegyes Ívrét 7. sz. összegyűjtve az ide vonatkozó levelek.

² L. Heinlein id. cikk. A későbbi közismert, Ehrenfeld által készített fénykép-másolat kizárólag a magyar szöveget reprodukálja.

³ Szilády Áron, A Königsbergi Töredék. Akad. Értes. 1895. 563–580. 1. A szövegpárhuzamokat átvette az Ömgy. Olvkv. 186–191. 1. Fénykép-másolatát I. B. Lőrinczy Éva, A Königsbergi Töredék és szalagjai. Budapest, 1953.

⁴ Pais – Jakubovics, Ömgyar olvasókönyv 175.1.

hívja Clairvaux-i Bernátot, Effrem (Ephraim 306–373) szíriai anti-gnosztikus egyházatyát, aki verses formában írt és Julianus apostata ellen folytatott polémiát, valamint Hugo de S. Victor-t, akinek *De Sacramentis* c. főmunkájából idézi, hogy az ész, kontempláció és test hármassága szemé után juthatunk világsághoz, de az eredendő bűn miatt a kontemplációé vakká, az értelemé kancsallá lett. Csak a testé maradt ép. Ezért az ember csak istentől várhatja sötétségének eloszlatását.

A harmadik idézet (Ecce nos reliquimus omnia et secuti sumus te, quid ergo...) alkalmas ad annak kifejtésére, hogy három dolgot kell elhagynunk: a) a bűn mocskát, b) a világ csábításait, c) carnis voluptatem. Jób, Salamon, Jakab apostol mellett ismét Augustinus, Clairvaux-i Bernát, továbbá Anselmus és Seneca szavaival bizonyítja a világ hiúságát és egy újabb anekdota után a szöveg azzal szakad meg, hogy két okból kell a bűnt elhagynunk. Csonkasága mellett bizonyít, hogy a latin szöveg is rajta volt már annak a kettéhajtott és kifordított hártylevelnek eredetileg 3–4. oldalán, melynek a magyar szöveg elejét alkotó 1–2. oldalát a könyvkötő szalagokra szabadlan felhasználta a kötetábla bérelésére, s hogy nem a kötés elvégzése után került bele, mert hiszen ez esetben a szerző ismerte volna a rendelkezésre álló helyet s legalábbis elhagyta volna a skolasztikus felosztást tartalmazó csonka mondatot.⁵

Benne, mint látható, három idézethez fűződik három magyarázat, de köztük összefüggés van s végső konklúziójuk: a megbánásra való intés. A studium fontosságának kiemelése valószínűvé teszi, hogy tanulókhöz, mégpedig egyetemi hallgatókhoz szóltak e beszédvázlatok. De azt hisszük, eredetükre a Hugo de Sancto Victore De „sacramentis” c. könyvére való utalás vetít csak igazán fényt.

Ez a híres ágostonrendi teológus (1096–1141) a párizsi S. Victor-kapunál Guillaume de Champeau által alapított kolostorban tanított s Abelard Aristotelesre alapított észfilozófiájával szemben a socratesi önmegismerés elvéből kiindulva és Platonra meg Augustinusra támaszkodva a belső vallásos átélésben látta a megismerés legmagasabb, az értelmi tudást kiegészítő fokát. Augustinus műveinek megőrzésében a viktoriánusoknak nagy érdemük van. Hugo de S. Victor — kit kortársai „az új Augustinus”-nak nevezte — és tanítványa, Richard de Saint Victor (†1173) a misztika első tudományos rendszerét alapítják meg, s ebben épp azokra az egyházi auctorokra építik tanításukat, akiket a mi latin szövegünk oly buzzón idéz.⁶

Hugo azonban nemcsak híres teológus, hanem a középkor egyik legkiválóbb latin prózaírója is, amit főleg a latin klasszikusoknak műveiben megnyilvánuló meglepően tágkörű ismeretének köszönhet. Ezt tanításában is terjeszti.⁷ A S. Victor kolostor kezdetől fogva szigorúbb aszkézist és a domonkosokat és ferenceseket megelőző szegénységelvet képviselt.⁸ A reformhoz csatlakozó számos kolostor — így a párizsi Sainte Geneviève — az irodalmi műveltség elsajátítására vonatkozó törekvést is átvette tőle.⁹ A S. Victor vezetése alá tartozó S. Geneviève-kolostorban tanuló több magyar diák neve ismeretes III. Béla korában.¹⁰

Igaz, hogy a S. Victor-iskola, mely kezdetől fogva inkább rendi, semmint egyetemi jellegű studium, a XIII. században már lehanyaglik, de — mivel továbbra is kanonokjaira volt bízva a Sorbonne hallgatóinak gyóntatása és lelki gondozása — jelentősége nem kicsinyelhető.¹¹

E század végéről ismerünk egy párizsi egyetemen készült kolláció-beszéd gyűjteményt, melyet egy magyar dominikánus írt egybe, saját szónoklatait is belé másolva s néhány emlékeztető magyar szót írva a lap alá. Ennek „reportata”-jegyzet jellegével¹² nem csekély rokonságot mutat Königsbergi Töredékünk latinja. A szövegében előforduló törlések, toldások, kihagyások, a sietős írás arra látszanak mutatni, hogy beszélt szót követő kivonatos jegy-

⁵ Maga a kódex is, melynek kötésében a Königsbergi Töredékek szerepelnek, hasonló tartalmú. Zacher Gyula leírása szerint két első része: 1. Flores de penitentia ex libris Sanctorum Patrum collecti 2. Liber Beatae Virginis editus per fratrem de ordine praedicatorum. (Heinlein I. id. cikk). Horváth János (*A m. irod. műveltség kezdetei* 92. l.) felvethette, a töredék lapjai nem ugyanazon kódexhez tartoztak-e, melynek bekötéséhez felhasználták őket. Persze azt sem tudjuk, a kódex két írójának vagy másolójának Egyesre azonos írású-e a töredék latinjának írásával. Egy keskenyfilm-másolat megoldaná e kétségeket. Először csak annyi bizonyos, hogy kódex és töredék ugyanegy környezetben születtek.

⁶ A. Mignon, Les origines de la scolastique et Hugues de S. Victor. Paris, I–II, 1895. I. 46–59. l.; Martin Grabmann: Die Geschichte der scholastischen Methode. Freiburg, 1909, I. 259; Josef Bach, Die Dogmengeschichte des Mittelalters II. köt. Wien 1875. 309–367. l.; Hugo művei: Migne, Patr. lat. CLXXV–CLXXVII.; Richarduséi ú. CXCVI. köt.-ben.

⁷ Migne Patr. lat. CLXXV. köt. LXXX–LXXXII. l.

⁸ L. Migne, id. mű CLXXV. köt. XXII. l.

⁹ A viktoriánus reformmozgalomról l. Wetzler–Welte, Kirchenlexikon.

¹⁰ Kardos Tibor, Középkori kultúra 66–67, 110. l.; Fest Sándor, Magna Charta—Arany bulla Budapesti Szemle 1934. 41–63, 273–289. ll.

¹¹ H. Denifle, Die Entstehung der Universitäten des Mittelalters bis 1400. Berlin 1885.

¹² Egy XIII. századi magyar klerikus párizsi egyetemi beszédgyűjteménye. EPHK. 1943. 164–193. l.

zettel van dolgunk. Ott is, itt is a beszéd bibliai idézettel kezdődik. E *thema* után újabb szentfrási szöveg következik, melyet „*prothemanak*” neveznek. Itt is, ott is vázaltszerű a jegyzet, csak a lényeges részeket rögzíti; itt is, ott is példával, exemplával vidámítják a hallgatóságot. Kéziratunk ott szakad meg, ahol a középkori hitszónoklat szokásos „kulcsa”, a „*divisio verba*” következett volna. A középkori egyházi szónoklás szabályai szerint lefépített penitenciatartásra buzdító mintabeszédet őrzött meg a Königsbergi Töredék latinja.

De ha azt valóban a párizsi egyetem egy magyar klerikus jegyezte le, a Hugo de S. Victor főmunkájából való idézésen kívül is kellett hogy maradjon valami jel szövegében, mely e kolostor gondolatkörének bélyegét viseli. Valóban, Jákob létrájának jelzett szimbolikus magyarázatát megtaláljuk Hugo *De arrha animae* c. munkájában.¹³ Az augustinusi „o munde immune” kifejezés kedves Hugo számára is.¹⁴ Pál apostol Zsidókhöz írott levelének ama versét, mely beszédünk „témáját” képezi, hasonlóképp értelmezi a *De sacramentis*-ban,¹⁵ de általában bibliai szövegeknek szimbolikus-misztikus magyarázata, meditáció és kontempláció egysége a megismerésben,¹⁶ a Hugo által megalapított egyéni viktoriánus teológiai módszer visszhangja Königsbergi Töredékünk latinjában.

Most már az a kérdés, lehet-e ebből a felismerésből valami következtetést levonni a magyar töredékekre vonatkozóan, és annak nyitját nem találhatjuk-e meg viktoriánus környezetben?

Tudjuk azt, hogy a Hugo és Richard utáni emberöltőben nem akad többé nagy teológus a híres kolostorban, de támad ott két költő: *Geoffroy* (†1194) és *Adam de S. Victor* (†1192), akik a viktoriánus teológiának, melyet a következő században teljesen háttérbe fog szorítani az Aristotelesre alapító tomizmus, népszerűsítésére vállalkoznak. Az előbbi „*Fons philosophiae*” címen négy könyvben költeményt ír, mely foglalkozik kora híres tanítóival és Augustinus dicséretével cseng ki.¹⁷ Planctusának fordítását az ómagyar Mária siralom őrzi.

Adam költeményeiben mindig van valami dogmatikus kételyt magyarázó mag. Mivel pedig a viktoriánus teológiának egyik Abelarddal szemben sokszor hangoztatott alapétele Krisztus emberi természetére vonatkozott, karácsonyi énekeiben a szeplőtelen fogantatás, akkoriban igen vitatott tana mellett tör lándzsát. A viktoriánusok e tekintetben is Augustinusra támaszkodtak. Ő ugyanolyan „*históriai alapon*” tárgyalta karácsonyi beszédeiben a kérdést,¹⁸ mint Hugo mester,¹⁹ aki átveszi tőle az efféle csodáikozó felkiáltásokat és hatásos szembeállításokat is: „*Mirabiliter natus. Quid mirabilis virginis partu? Concipit, et virgo est; parit et virgo est. Creatus est de ea quam creavit: adtulit ei fecunditatem, non corruptus ejus integritatem.*”²⁰

Adam de S. Victor költőien továbbsugározza ezt az augustinusi és viktoriánus állásfoglalást s viktoriánus verselő-utódai — kiktől ma már az ő műve nem választható szigorúan külön²¹ — követik benne.

*Castitatis in tenorem,
Plasma gignit plasmatozem,
Virgo parit amatorem,
Lactat patrem filia.
Argumentum geniturae
Hujus nescit jus naturae;
Suae legis fracto jure,
Stupet de potentia.²²
O felix novitas!*

¹³ Id. L. Gauthier, Adam de S. Victor, Oeuvres poétiques I. k. L. 1.

¹⁴ Id. kiad. CLXXVI. köt. 703. l.

¹⁵ Uo. 262. l.

¹⁶ Migne Patr. lat. CLXXV. köt. LXVII. l.

¹⁷ Részletek belőle közölve: Migne, Patr. lat. CXCVI. 1418–1422. l. „C’ était le second poète du monastère et le rival d’ Adam”, írja róla L. Gautier, id. mű I. köt. XLII. l.

¹⁸ L. S. Augustini Operum tom. VI. l. (Venetiis 1844) 294–312, 746, 918, 919. l. VI. 2. köt. 302–331. l. Itt Gábor arkangyal köszöntése és az Üdvözlégy is a beszéde szövege.

¹⁹ A De Sacramentis-ben id. kiad. CLXXVI. 383, 391–413; „De Mariae verginitate, libellus epistolaris” 858–876.

²⁰ Augustinus id. kiad. VI. 1. köt. 919. l. Tőle mehetett át ez Notker „Eia recolamus” kezdetű sequentiájába is. L. Szilády Á. id. mű Akad. Ertes. 1895. 574. l. és Clairvaux-i Bernáthoz l. Katona Lajos, A magyar irodalom története a mohácsi vészig. Egyetemi jegyzet. Bp. 1908–9. II. félv. 60–65. l.

²¹ „On retrouvait... dans cette longue suite de pièces liturgiques toutes les doctrines de S. Victor, recouvertes d’une riche poésie et d’une versification originale” (Gauthier CLXXIV. l.) L. Gauthier id. művének első 1858-i kiadásában mintegy 100 költeményt tulajdonított neki, a következő két kiadásban e szám azonban jelentősen csökkent. További kiadások: Migne, Patr. Lat. CXCVI. (1855) 1423–1534. l.; Drevés-féle Analecta Hymnica 54. kötet (1915); Missel–Aubry, Les proses d’Adam de S. Victor. Paris 1900. mely dallamokat is közöl.

²² L. Gautier-kiad. I. 10. l.

*O mira dignatio !
Contracta deitas
Jacet in praesepio.*²³

Gábriel küldetéséről és az anyagi üdvözletről is sokszor esik szó (pl. I. 337). Ezek az elemek azután az egyházi énekkincs általánosan elterjedt motívumaivá lesznek. Cseh területen éneklék pl. a következő latin karácsonyi éneket :²⁴

<p>3. <i>O stupenda natio
Quam nulla ratio
Potuit definire
Nec enodatio.</i></p> <p>4. <i>Phisicus concutitur
Horrore nimio,
Dum fallit in Mariae
Natura filio</i></p> <p>5. <i>Logicus syllogizando
Hic obstupescit,
Dum praemissas formando
Concludere nescit.</i></p> | <p>6. <i>Intellectus discurrendo
Hic confunditur,
Dum causa rei quaeritur
Hic et non solvitur.</i></p> <p>7. <i>Miratur et ratio,
Qualis sit natio,
Et a cunctis varia
Fit indagatio.</i></p> <p>8. <i>O natura qualiter
Errasti hodie,
De virgine nascitur
Filius Mariae.</i></p> |
|--|--|

Hogy az első Königsbergi Töredék dogmatikusan bizonyítgató hangja rokon ezzel a viktoriánus modorral, nyilvánvaló. A Szilády Áron által a Königsbergi Töredék stílusában megfigyelt augustinusi emelkedettség is a viktoriánus közvetítéssel magyarázható.

De Gábriel arkangyalnak a második töredékben viselt szerepére, s az Annuntiatio drámai beállítására is akad közelebb, cseh területen nem egy analógia.²⁵

<p>2. <i>Missus est ad Mariam
Gabriel de coelis
Verbi summi nuntius
Bajulus fidelis,
Ingressus ad Mariam
Angelus sic ait :
Ave plena gratia,
Deus te beavit.</i></p> <p>3. <i>In sermone angeli
Maria turbatur,
Qualis salutatio
Anceps admiratur,
Respondens ad angelum :
Virum non cognosco,
Ubique mysterium
Nimis expavesco.</i></p> | <p>4. <i>Angelus ad Mariam
Inquit : Invenisti
Gratiam altissimi,
Qua digna fuisti,
Concipies filium,
Cui nomen Jesus,
Pariesque dominum,
Fit alvus illaesus.</i></p> <p>5. <i>Dabit illi dominus
Sedem patris David,
Et in domo Israel
In aevum regnabit.
Ad sermonem angeli
Virgo stetit rata,
Suumque propositum
Praebet mente grata.</i>²⁶</p> |
|--|--|

A harmadik töredékben szereplő Ara coeli-legenda Sibilla-jósnoje²⁷ is nem egyszer fordul elő e cseh énekekben :

*Sybilla, dic in stella,
Quod confert tenella
Infantulum puella
Praedicta in stella*²⁸

Vegyük azonban szemügyre, milyen énekekről van itt szó? Az Adam de S. Victor által a tökéletesség magas fokára emelt *Sequentia* műfajához tartoznak. Ez alapján véve laikus eredetű,²⁹ de a mise graduáléja végén énekelt liturgikus alleluia-jubilus melizmáját (szöveg nélküli ujjongását) — melyről Augustinus azt mondja, hogy az aratók és szüretelők

²³ Uo. 344. l. ; L. még I. 23, 33, II. 352, 356, 378. l.

²⁴ *Analecta hymnica mediaevali aevi* I. köt. *Cantiones Bohemicae. Leiche, Lieder und Rufe des 13., 14. und 15. Jahrhunderts*, herausgegeben von G. M. Dreves. Leipzig 1886. 110. l.)

²⁵ Uo. 133. l. 119. sz.

²⁶ L. uo. 181. l. 211. sz. 5. str., 92. l. 53. sz. *Angelus ad virginem*...

²⁷ L. Szilády Á. id. cikk 369–370. l.

²⁸ Uo. 108. l. ; L. még 123–124. l. 104. sz.

²⁹ „Ein nicht liturgisches Lied in der Liturgie.” Dreves, *Ein Jahrtausend* X. l.

öröménekéhez hasonlóan, vagy³⁰ úgy énekelendő „quomodo solent cantare viatores... labore consolare cantando... canta et ambula³¹” – szöveggel éneklí, bizonyára kezdetben a templomban, s ezzel a nehéz énekművészetet feltételező modulációkat a nép számára megjegyezhetővé és énekelhetővé teszi. A műfaj nyugati fejlődésében első virágkorát a S. galleni kolostor Notker Balbulus (†912)³² által vezetett énekiskolájában érte el. Talán bizánci hatás is hozzájárult ahhoz, hogy ritmikus prózában írott sequentiái – az egész műfaj később, verses formájában is megtartotta a „próza” elnevezést – felelgető formában vannak írva, ami párhuzamos kettős dalszerkezetet követel meg, esetleg más struktúrájú bevezetéssel és befejezéssel.³³

E felelgető ritmikus próza kettős dalszerkezetétől azonban a sequentia lassan átfejlődik a XII. században a végig egy dallamra énekelendő himnikus strófaszerkezet felé, kötött szótagszámmal, azonos sorszámmal és rímelhelyezéssel. Himnusz és sequentia közt formailag csak az a különbség marad meg, hogy amaz jambikus, ez trochaikus (többnyire tetrameter). A két típus között hosszabb átmeneti korszak a kötetlen ritmikus prózát összeköti kevés és szabálytalanul elhelyezett rímmel.³⁴

A sequentia ez egyszerűsülő dallamformája nagyon alkalmas volt arra, hogy egyrészt lassanként népnyelvű szöveget fogadjon magába, másrészt népi dallamra szabja a liturgiától mindjobban elszakadó latin verset. Ez történt Franciaországban,³⁵ az olasz laudákban,³⁶ de cseh területen is, sőt főleg ott. Az inént idézett karácsonyi csodálkozás Mária szűzességén az „Elško milá Elško” nótájára énekelendő, s az idézett „Cantiones bohemicae” 184–216. sz. XIII–XV. századi egyházi énekei mind ilyenféle dallamot követnek: Nikdy mi se to nestalo (Sohse történt még velem), Gideh tam vedle rzeki (Mentem ott a folyó mellett), Piekna Kacza (A szép Kata) stb. A 203. számú (177. l.) Krisztus születését historias ének dallamára veszi: Most eléneklem, mi történt... ”

XVII. században régi misekönyvekből és a nép ajkáról összegyűjtött énekeskönyveink anyagában is van nyoma a sequentia ily népnyelvű fejlődésének, melyet hamarosan nemcsak az alleluja, de egyéb liturgikus énekek, így az ite missa est melizmáira is behelyettesítettek. Dankó József *Vetus hymnarium ecclesiasticum Hungariae*-ja (Budapest 1893. 330–31) a következő karácsonyi alleluját írja át Náray XVII. századi *Lyra celestis*-éből: „Örüljetek, vigadjatok, És nagy dolgon csudályatok. Mert fényes égből, Angyalok Hozzánk jöttek ó pásztorok, Alle alle alleluja.” Az „ite missa est” és „Deo gratias” latin sequentiája után való-

³⁰ (L. Wetzer – Welte, Kirchenlexikon Neuma címszó)

³¹ Op. id. kiad. VI. 1. köt. 1091.

³² *Analecta hymnica* 53. köt. (1910).

³³ *L. Analecta Hymnica* 53. köt.

³⁴ L. az *Analecta Hymnica* 54. köt.-ben Blume-Bannister előszavát Adam de S. Victor-kiadásához. Az 1–140. oldalon verseit még az „Übergangsstil”-hoz számítja. A sequentia-forma történetéről: G. M. Dreves, *Ein Jahrtausend lateinischer Hymnendichtung I–II.* Leipzig 1909; Peter Wagner, *Einführung in die gregorianischen Melodien III.* kiad. Leipzig 1910.; Friedrich Gennrich, *Grundriss einer Formlehre des mittelalterlichen Liedes als Grundlage einer musikalischen Formlehre des Liedes.* Halle 1932; N. Weisbein, *Laudes crucis attollamus.* Revue du moyen âge latin. Strassburg 1947. G. Gröber, *Übersicht über die lateinische Literatur.* *Romanische Literaturgeschichte Grundriss II.* 1. köt. 325–329. 1.; E. Stengel, *Romanische Verslehre.* Uo. 75. s köv. I. Bartha Dénes, *Egyetemes zenetörténet.* Bp. 1935. 15. s köv. I.

³⁵ Itt igen sok Missale veszi fel Adam sequentiáit. Egy párizsi misekönyv végén 47 viktoriánus sequentia található. Francia fordítások különösen a XV. században nagy bőséggel teremnek. L. Gautier id. kiad. CLXXIV. 1. és az egyes költemények után közölt fordítások.

³⁶ Jacopone Todi Laudája Mária szűzességéről:

*Lo mondo n' è stupito :
Conceper per auditio,
lo corpo star polito
a non : ssere tottata ;
sopra onne uso e ragione
aver concezione,
senza curruzione
femena gravedata ;
sopra agione ed arte,
senza sementa latte :
tu sola n'hai le carte
e senne fecumdata.*

*O parto enaudito,
lo figliol partorito
entro del ventre uscito
de matre seggellata*

J. da Todi, *Le laude secondo la stampa fiorentina del 1490.* a cura di G. Ferri Bari, 1930. 4. 1.; *Die cantio... leitet – dies namentlich in Deutschland und vielleicht noch mehr in Böhmen – zum Kirchlichen Volksliede in der Landessprache hinüber, während sie in Frankreich zu mancherlei bedauerlichen, uns kaum verständlichen Auswüchsen (Motette mit gleichzeitig gesungenen, sei es lateinischen, sei es französischen Liedern, weltlichen, meist erotischen Inhaltes) Veranlassung gibt. Dreves, *Ein Jahrtausend I.* köt. X. 1.

színléleg ugyanarra a dallamra éneklendő magyar rímtelen, tehát ritmikus próza-szöveget jegyez fel:

MenjeteK el ó áldottak, a békességnek útjára
Krisztus való szent áldozat Értetek mennybe küldetett.
Meváltónak és atyának ki a kezdet és a vége
Szent Lélekkel egy Istennek Nagy hálá örökké légyen.

A krakkói egyetem egy XV. századi kódexében magyar Kyrie dallama található.³⁷ Goliárdok és vágások, „clerici ribaldi” is beleszólnak a népnyelvűvé alakulásba csakúgy a cseh gyakorlatban³⁸ mint nálunk:

*In dulci jubio, Zengjen víg ének-szó,
Mi megváltónk nyugszik in praesepio,
És fénlík mint a fényes nap, Matris in gremio
Alfa est et O, alfa est et O*

*Ubi sunt gaudia, A mennyei hajlékba,
Nagy örömmel éneklík, nova cantica,
Mind a mennyei karok in Regis curia,
Eja gloria! eja gloria!*³⁹

Az ilyenfajta goliárdikus énekeket tiltják ki ismételt zsinati határozatok a templomból,⁴⁰ de 1114-től kezdve állást foglalnak általában amellett is, hogy „nihil legatur, vel cantetur in Ecelesia, nisi quod fuerit in Synodo collaudatum”, az 1560-i nagyszombati zsinat pedig kimondja, hogy a mise csak latinul tartható s rajta csak 100 év előtt zsinatilag jóváhagyott énekeket, „cantilená”-kat szabad énekelni.⁴¹

Ennek a magyar fejlődésnek legkezdetén áll a Geoffroy de S. Victortól fordított Planctus és — ha a fentebb tárgyalt königsbergi latin szöveggel kapcsolatban mondtak nem csalsnk — a híresebb és nagyobb hatású kortársának, kit a középkor legnagyobb latin egyházi költőjének szokás nevezni,⁴² Adamnak ösztönző hatása alatt keletkezett karácsonyi sequentia. Sőt ez a sequentiának régebbi, Adam első fejlődési periodusához is tartozó műnek félig prózai, félig verses formáját őrizte meg.

A viktoriánus eszmekörhöz társuló tartalmáról már szoltunk. Lássuk most formáját. A hosszú vitában, mely a Königsbergi Töredék vers vagy elmélkedő próza volta körül folyt — bár újabban utóbbi nyomult előtérbe⁴³ — a következő két megállapítás látszik alkalmas kiinduló pontnak vizsgálatunkban: 1. A Königsbergi Töredékekben szereplő pont (.) vagy kettőspontjelzések sorvéget (Kalmár Elek) jelentenek, illetőleg az éneksorokat (Négyesy) akarják egymástól elválasztani,⁴⁴ azaz egyenlőtlen szótagszámú sorokból álló szerkezetek;

³⁷ Radó P., A magyar középkor kótás kéziratai. Magyar Zenei Szemle 1941. 91—101. 1.

³⁸ L. id. kiad. 91—92. l. 52. sz., vagy a „Prima declinatio” kezdetű éneket 83. l. 29. sz.

³⁹ Énekszöveggel közli az 1651-es Cantus Catholici, az 1676-Kájoni-énekeskönyv; Dankó id. mű 329. l.

⁴⁰ A trevirei zsinat 1227-ben elrendeli: „ut omnes sacerdotes non permittant trutannos et alios vagos scolares, aut goliardes cantare versus super Sanctus et Agnus Dei in missis, vel in divinis officis, quia ex hoc sacerdos in canone quam plurimum impeditur, et sca ndalirantur homines audientes (Dankó id. mű 18—19. l.; Kardos T. Középkori kultúra 133. s köv. l.).

⁴¹ Péterly C., Sacra concilia ecclesiae romano-catholicae in regno Hungariae. Pozsony—Bratislava 1746. Frick József, A középkori magyar himnusköltészet. Kolozsvár 1910. 12, 17. l.

⁴² L. Dreves G. M., Ein Jahrtausend lateinischer Hymnedichtung 1—11. Leipzig 1909. I. 257—58. 1.

⁴³ Pusch Ödön, Vallásos elmélkedések kódexeinkben, Kolozsvár 1910; Katona Lajos, A magyar lírai költészet története. A középkor és a XVI. század lírája. Egyetemi jegyzet. Kolozsvár 1908—9, 23—27. 11.; Szilády Áron, A Königsbergi töredék. Akad. Ertes. 1895. 563—580. 1.; Horváth János, A középkori magyar vers ritmusa. Berlin 1928. 140. l. szerint a Königsbergi Töredéket „vagy a gyulafehérvári glosszák vagy az Omagyar Mária-síralom ritmusfajára kell felfognunk”, de előbbi vélemény mellett dönt „A magyar irodalmi műveltség kezdetei”-ben (92—93. l.) Császár Elemér, A középkori magyar vers ritmusa. Irodalomtört. füzetek 35. sz. Bp. 1929. 37. s köv. l. bőven fejtegeti a sequentia-forma fejlődését, de vizsgálatát nem értékelti, s a töredéket prózának tartja. Horváth Cyrill, Középkori magyar verseink. R. M. K. T. I. köt. Bp. 1921. 58—71. l. és Hogyan szólának? M. Nyelv 1934. 136—150. l., valamint a vele polemizáló Jacobi Lányi Ernő, A Königsbergi Töredék versalakja. M. Nyelv 1936. 302—311. l. azért nem juthattak eredményre, mert a sorok szótagszámának és a szófa szóritmusának kutatására alapították vizsgálatukat, hogy a töredékek verssvoltát bebizonyítsák, mi csak ilyen vagy amolyan Gábor Ignaci (A magyar ősi ritmus. Bp. 1908. 18, 19, 85—92. l.) erőltetésével sikerülhetett. Gyakran esett arról is szó, hogy „sajnos a himnusz leírója nem érezte benne a lüktetést, s a leg több helyen megrontotta bővítéseivel, változtatásaival” Tordai Ányos, Kódexeink Mária-himnuszai. Bp. 1913. 7—11. l.

⁴⁴ Kalmár Elek—Négyesy László, A Königsbergi Töredék versmérteke. Nyelvt. Közl. 1895. 351—355.

van dolgunk. 2. Az 1. és 2. töredékben felbukkan egy 4,4/4,3 szótagú alapszerkezet, mely azonban, ha a pontozás adta hosszabb sorokat rövidebbekre bontjuk fel, 4,3/3,2; 3,3/3,3; 2,3/2,2; 4,4/4,3 változatokkal cserélődik.⁴⁵

A középkori verssel szemben alkalmazandó egyedül célravezető módszerre Horváth János mutatott rá, mikor „zenei fogantatású magyar versként”, pontosabban sequentiaként⁴⁶ tárgyalta az Ómagyar Mária-síralmat. Ezen a nyomon indulva, Szabolcsi Bence a latin Plancus megtalálta troubère-dallama segítségével megfejtette az első magyar vers formatítkát.⁴⁷

A középkori vers kevés kivétellel mindig ének. Ez utóbbiától elválasztva, ritmusa meg nem oldható sem a strófások, sem a szótagok számlálásával. A strófa zenei organizmus, melyet a dallamszerkezet magyaráz.⁴⁸

Sequentia-énekítés liturgikus keretben nem volt nálunk sem ismeretlen a XIII. században. Notkértől a „Németújvári misszale” 22. egy érseki liceumi misekönyvünk 15. „próza”-t tartalmaz e korból, de Adamus a Sancto Victore és Abelard is képviselve vannak bennük.⁴⁹ Az 1651-i Cantus Catholici is „Prosa”-nak nevezi azt a Mária-éneket, mi az „Angyaloknak...” kezdetű népi dallamra ment, s e megjelölésből régi, talán XIII. századi eredetire következtethetünk.⁵⁰ Sajnos mindaddig nélkülözünk középkori latin énekköltészetünkre vonatkozó minden olyan zenetörténeti kiadványt, amilyen a Dreves idézett Cantiones Bohemicae-je,⁵¹ mely a II. József által megszüntetett kolostoroknak a bécsi egyetemi könyvtárába került ilyenmű anyagát közölte és dolgozta fel dallam-mutatványokkal kísérve.

A Königsbergi Töredékek szerzője, fordítója talán itthon írta sequentiáját és párizsi tartózkodása alatt javított bele szövegébe, mert e toldások írása nem a magyar, hanem az első töredék után következő latin szöveg kurzívabb jellegével azonos.⁵² Ugyancsak ekkor írta a lap felső részén levő magyar végére a sequentiákban is szokásos „Amen”-t. A hozzáírások a szövegben egy-egy szótaggal⁵³ gyarapítják a „prózát”, minden bizonnyal egy dallamhoz való jobb simulás érdekében.

Ha most már elfogadjuk s tisztábban fogalmazzuk azt a régebben Négyesy, újabban Vargyas Lajos által hangzotatott megállapítást,⁵⁴ hogy a Königsbergi Töredék pontozása egy lélekzetre énekelte dallamszakaszokat, a nagybetűk pedig strófakezdetet jelentenek, valamint azt, hogy különösen az első szövegben egy 4,4/4,3 alaptípusú trochaikus tetrameter ismerhető fel, mely — tegyük hozzá — a viktoriánus sequentia legkedveltebb ritmusa, megkísérélhetjük talán a königsbergi „próza” zenei értelmezését.

Az ének által nyújtott lehetőség a verssor szótagszámának a Königsbergi Töredék „prózájá”-ban észlelt változása megfigyelhető a Nádor-kódex⁵⁵ „Idvez légy Istennek szent anyja”, kezdetű kótadallamában is. Ez rímtelen „próza”-vá alakítja az „Ave hierarchia” rímes verset és annak dallamára megy.⁵⁶ A latin 4×6 szótagos és egy 11 szótagos sort köt 5 soros strófává, míg a magyarban a 6 szótag 7, 8, sőt 9-re gyarapodik, a 11 szótag pedig rendszeresen 12-re. A dallam erre teljes lehetőséget nyújtott, mert a következő hangegységű szakaszokra oszlik: 9, 9, 8, 10, 15. Erre a dallamra a latin 6 és 11 szótag csak egyes szótagokra eső hangkötésekkel énekelhető, a magyar viszont jobban kihasználja a dallam adta lehetőséget.⁵⁷ Az eredeti „vokalizált” éneket szillabikussá igyekszik változtatni. A másik Nádor-kódexben feljegyzett dallam, az Ave salutis hostia⁵⁸ is megengedi, hogy az eredeti 8 szótagos sorait olykor 9—11 szótagra bővítse a magyar fordító.⁵⁹ Ugyanúgy dallamra fordítanak, mint a Königsbergi Töredék írója.

E körülmény — és nem mindig szövegromlás, bár az is közrejátszhatott — magyarázza meg Horváth János felismerését, hogy latinból fordított középkori énekeink csoport-

⁴⁵ Beöthy Zsolt, A magyar irodalom története. Bp. 1896. I. 78. 1.; Négyesy L. Magyar verstan 2. kiad. 47. 1.

⁴⁶ A középkori magyar vers ritmusa 25, 131. 1.

⁴⁷ Az Ómagyar Mária-síralom dallama. Argonauták 1937. 46—61. 1.; A magyar zenetörténet kézikönyve Bp. 1947. Példatár 10—11. 1.

⁴⁸ L. erre vonatkozólag Gennrich, Grundriss id. mű 2—4. 1.

⁴⁹ Pintér, Irodalomtörténet I. 332—33. 1.; Mályusz. E., Károlyi-émlékkönyv. Budapest 1933. 382. 1.

⁵⁰ Cantus Catholici, régi és új deák és magyar ájtatos egyházi énekek, kikkel a keresztények esztendő által való templomi solemnitásokban, processiókban és egyéb ájtatosságokban szoktak élni. Most újonnan egybe szedettek és a keresztyéneknek lelki épületekre és vigasztalására ki bocsátottak... Anno 1651. 253. 1.

⁵¹ Van benne sequentia (110. l. 84. sz.) Sabaria védőszentjéről, sz. Martonról is.

⁵² L. az Akad. Kézirattár, Vegyes Ivrét 7. sz. alatti másolatot.

⁵³ vilagnoc, evt, tudholuk, evt, eu l. Ómagyar Olvasókönyv 183. l.

⁵⁴ L. Négyesy id. cikk és Magyar verstan. 2. kiad. 24. 1.; Vargyas Lajos, A magyar vers ritmusa. Bp. 1952. 100—102. 1.

⁵⁵ Nyvt. XV. 290. 1.

⁵⁶ L. Horváth C.: R. M. K. T. I. 148—153. 1.

⁵⁷ Lüttichi Jakob mester 1330—40 táján említi Speculum Muscae c. munkájában, hogy a magyaroknak külön rendszerük van a gregorián ének tanításában. Szabolcsi Bence, A magyar zenetörténet kézikönyve 11. l. Szíves útmutatásáért itt mondok hálás köszönetet.

⁵⁸ Nyvt. XV. 289.

⁵⁹ R. M. K. T. 144. 1.

jára jellemző „az ütemszótagszám megkövetlensége”.⁶⁰ A „bizonytalan határu kétütemű vers”⁶¹ a latin eredetihez képest rendszerint nagyobb sor-szótagszámával arra mutat, hogy a középkori magyar énekszerző szerette időnként folyamán az erősen vokalizált gregorián dallamot szilabikusan énekelni.

A szótagolásra már — ha helyes a feltevésünk — a Königsbergi Töredék is mutat némi hajlandóságot hosszabb prózai soraival, melyekkel a melizmát tette szótagolt énekké. A gregorián neuma, melizma benne csak ott érvényesül, ahol a próza világos ütemezésű (4,4/4,3) rímes verssé lesz, mintegy „jubilus”-szal ünnepelve a dogmatikus kétség megfejtésén érzett örömet.

Ismeretes, hogy Köveskúti Jenő⁶² figyelmeztetett arra, hogy Szelepcsényi 1792-i Cantus Catholici-jában van egy karácsonyi ének, mely közeli rokonságot mutat a Königsbergi Töredék csodálkozásával Mária szüzességén. Véleményünk szerint nem volt szerencsés e megfigyelést és a belőle vonható következtetést, hogy a Königsbergi Töredék maga is karácsonyi ének, oly ridegen elutasítani.⁶³ Az 1651-i Cantus Catholici-ban (13. l.) van más magyar ének is, ami csak a dogmatizáló viktoriánus modorú sequentia népénekre való hatásával magyarázható. A „Nagy örömnapp ez nekünk” kezdetű rendkívül elterjedt volt, mert megvan az 1674-i Szegedi (115. l.) és az 1676-i Kájoni énekeskönyvben (36. l.).

*Az leány itt az anya
és a Fiu az atya.
Isten hogy emberré lőtt
vallyon ki hallotta?
ki szolgál és Ur lévén
mindenütt jelen élvén
s meg nem tartathatik:
távol vagyon és közel,
nagy csuda, mert elmével
meg nem foghattatik.⁶⁴*

De a Köveskúti Jenő által felvetett karácsonyi népének, valamint a Königsbergi Töredékek második darabjával nem csekély rokonságot mutató „Prosa ad annuntiatione Angelica”, mely Szilády szerint Abelard Péter sequentiája,⁶⁵ dallamával együtt közölve van az 1651-es Cantus Catholici 1., illetve 27. oldalain.

Feltevésünk, s az elhanyagolt népi párhuzamokhoz való visszatérés talán közelebb visz annak felismeréséhez, hogy a Königsbergi Töredék épp olyan sequentia, mint az Ómagyar Mária-siralom⁶⁶, s liturgikusból laikussá váló középkori énekköltészetünk korai terméke. Azok közé az ortodoxia szempontjából is gyanús énekek közé tartozik, melyek éneklését a templomban hamarosan zsinati határozat tiltotta. Ezért szabdalta fel az egyiket egy könyvkötő barát, s igyekezett kitörölni a másikat a kódexből annak későbbi használója. A viktoriánusok egyéni vallásosságát és misztikus bibliamagyarázását elsöpri a feudalizmus érdekeit jobban szolgáló tomizmus és skolasztika; a legnagyobb középkori latin költő, Adam dogmatikus szempontból sokszor kifogás alá eső sequentiái közül egy sem szerepel a között az 5 között, melyet a tridentini zsinat liturgikus használatban kizárólagosan engedélyez, és az egykor oly híres Hugo de S. Victor kolostorának ma nyoma sem található többé.

⁶⁰ 111. 144. l.

⁶¹ Vargyas id. mű. 100–102. l.

⁶² A Königsbergi Töredék mint karácsonyi ének. Magyar Nyelvőr 1908. 456–458. l.

⁶³ L. Katona L. id. jegyzet 62. l. szerint az egyezés közös forrásra, sz. Bernát karácsonyi beszédére vezethető vissza.

⁶⁴ L. az 1651-i Cantus Catholici 7. l.-ján a „Hajnali ének Bódog Asszonyról” c. éneket is.

⁶⁵ Akad. Értes. 1895. 568. l.

⁶⁶ L. Mezey László, Irodalmi Anyanyelvűségünk Kezdetei az Árpád-kor végén. Budapest (Akadémiai Kiadó) 1955.